

A İZBİLİM TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ ÜZERİNDE*

Erdoğan BOZ**

ÖZET

Dünyada ayrı ayrı olarak diyalektoloji (ng. *dialectology*, Fr. *dialectologie*, Alm. *Dialektologie*) terimiyle karılanan a ızbilimi; amaçları, çalı ma alanları, terimleri ve yöntemleri ile giderek dilbilim/dilbilgisi ve lehçebilimden ayrılmı tır. Diyalektoloji yerine “a ızbilimi” terimini kullanmak, sıradan bir “terim tercihi” de ildir. Dil, lehçe ve a ız terimleri arasındaki derin ayrılık bize -zaten var olan- farklı bir alanın varlı nı kabul ettirmekte. Bu yüzden dilbilgisi/dilbilim, lehçebilimi ve a ızbilimi -her ne kadar birle tikleri birçok nokta olsa da- giderek birbirinden ayrılan ayrı bilim dalları olmu lardır. Bu anlamda, a ızbilimi alanı için terim sözlüklerinin olu turulması da önemli bir ihtiyaçtır. Ülkemizde yeteri kadar dilbilim/dilbilgisi terim sözlükleri vardır ancak henüz lehçebilimi veya a ızbilimi terim sözlükleri hazırlanmamı tır. A ızbilimi terimleri, dünya genelinde yaygın olarak diyalektoloji terim sözlükleri içinde yer almaktadır. Söz konusu terimler, bizde daha çok dilbilgisinin temel çalı ma alanları olan; sesbilgisi, biçimbilgisi, sözdizimi ve anlam bilgisi terimlerini içeren genel dilbilim/dilbilgisi terimleri sözlüklerinde geçmektedirler. Bu bildirideki amacımız, ülkemizde yapılmı çe itli a ız ara tırmalarından yola çıkarak olu turaca ımız a ızbilimi terimler listesinin, söz konusu sözlük çalı malarına bir ba langıç te kil etmesidir.

Anahtar Kelimeler: A ızbilimi, Türkiye Türkçesi, Terim, Terim Sözlü ü, Sözlük.

1

ABOUT DICTIONARY OF LOCAL DIALECTOLOGY TERMS

ABSTRACT

Local dialectology (‘a ızbilimi’ in Turkish), commonly referred as dialectology in the world, has gradually been separated from linguistics/grammar and dialectology in terms of its purposes, work field, terms and methodology. Using the Turkish term “a ızbilimi” instead of “diyalektoloji” is not an arbitrary choice. There is already a deep separation among the terms ‘language’, ‘dialect’ and ‘local dialect’. Therefore, despite the fact that they have a lot in common, linguistics/grammar, dialectology and local dialectology have gradually become separate fields in science. Consequently, it is an important need to prepare dictionaries of terminology in the field of local dialectology. There are sufficient amounts of dictionaries in the fields of linguistics/grammar in Turkey, but dictionaries of dialectology or local dialectology have not been prepared yet. In the world, local dialectology terms commonly take place in dictionaries of dialectology. In Turkey, however, such terms commonly take place in general dictionaries of linguistics/grammar which includes phonetics, morphology, syntax and semantics. The purpose of the present study is to create a list of local dialectology terms based on various studies on local dialect. This list is intended to be a starter for creation of such dictionaries.

Keywords: Local Dialectology, Turkish Spoken in Turkey, Terminology, Dictionary of Terminology, Dictionary.

* Bu yazı, 3. Uluslararası Türkiye Türkçesi A ız Ara tırmaları Çalı tayı’nda (30 Eylül-1 Ekim 2010, Sakarya.) sunulan bildirinin yeniden düzenlenmi halidir.

** Prof. Dr., Eski ehir Osmangazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski ehir - TÜRK YE, E-posta: dr.erdoganboz@gmail.com.

G R

Gemalmaz'a göre "a ız"; "(Fr. parler, Alm. Mundart, ng. language, t. parlata), genel anlamda bir dilin (language) veya lehçesinin (dialecte) sınırları içinde belli bir bölge veya topluluklara özgü sözlü anlatım yollarının bütünüdür."¹ Günümüzde "a ız" üzerine yapılan ara tirmalar, artık "a ızbilimi" veya "a ız ara tirmaları bilimi" alanı içinde konu edilmektedir.

Dünyada a ırlıklı olarak diyalektoloji (ng. dialectology, Fr. dialectologie, Alm. Dialektologie) terimiyle kar ılanan a ızbilimi; amaçları, çalı ma alanları, terimleri ve yöntemleri ile giderek dilbilgisi/dilbilim ve lehçebilimden ayrılmı tır.

Bu anlamda, a ızbilimi alanı için terim sözlüklerinin olu turulması da önemli bir ihtiyaç olarak ortadadır. Ülkemizde yeteri kadar dilbilim/dilbilgisi terim sözlükleri vardır ancak henüz bir lehçebilimi veya a ızbilimi terim sözlükleri hazırlanmamı tır.

Bu bildirinin amacı, a ızbilimi terim sözlü ü için bir liste olu turmaktır. Bunun için çalı tayın ana ba lı na uygun olarak "derleme, tasnif ve a ız atlası" konularında Türkiye Türkçesi a ızları üzerine yazılmı -ula abildi imiz- kitap, dergi, makale ve bildiri gibi çalı malar taranmı ve elde edilen terimler sıralanmı tır.

Müstakil Bir Bilim Alanı Olarak A ızbilimi

Giri bölümünde bu konudan bahsetmi tik. Ancak bunun üzerinde biraz daha durmak yerinde olacaktır.

A ızbiliminin yeni bir bilim alanı olarak ortaya çıkı mını anlatırken ba langıçta birlikte oldukları bilim dallarına ve ayrılık noktalarına temas etmek gerekir. Bu anlamda A ızbiliminin folklor ve halk biliminden ayrılı ı kayda de er bir tespittir. Naskali'ye göre ba langıçta "A ız çalı maları, folklor ve halk bilimi gibi bilim dalları ile aynı zemini payla mı tır, a ız ara tırması yapan bilim adamları aynı zamanda halk edebiyatı metinlerini ve malzemelerini ortaya koymu lardır. Zamanla a ız çalı maları ile halk edebiyatı kendilerine özgü ara tırma yöntemlerini ve alanlarını belirlemi ler ve kendi çizgilerinde ilerlemi lerdir."²

A ızbiliminin yakından ili kili oldu u di er alan dilbilim/dilbilgisidir. Ancak yukarıda da bahsetti imiz üzere a ızbilimi bu alanlardan giderek ayrılmaktadır. Karahan'a göre "A ız ara tirmaları bilimi, her eyden önce ana malzemesini alan çalı mastıyla elde etmesinden dolayı, dil bilimin di er alt disiplinlerinden farklı bir konuma sahiptir. Kullanılan yöntem ve teknikler de, bu bilim dalının karakterine uygunluk gösteren yöntem ve tekniklerdir."³

Hem dünyada hem de Türkiye'de a ızbiliminin Gemalmaz'a göre "Dil bilimin, bir dil içerisinde birbirlerine göre durumları ve yakınlıkları ne olursa olsun lehçe, ive ve a ızları (language, dialecte, parler, patois, idionne) ara tıran ve bunların ayrıntılarını belirleyen dalına "lehçe bilimi" (Fr. dialectologie) denir." Gemalmaz bu tespiti yaptıktan sonra sözünü etti imiz ayrılı a dikkat çekerek unları söyler: "Bunun böyle oldu unu kabul etmekle beraber, bir lehçenin a ızları üzerine yapılan çalı malara, özel olarak daha sınırlı olan "a ız bilimi ara tırması" adının verilmesinin do ru olaca ı görü ündeyim."⁴

¹ Efrasiyap Gemalmaz, "A ız Bilimi Ara tirmaları Üzerine Genellemeler", **A ız Ara tirmaları Bilgi öleni**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 4.

² Emine Gürsoy Naskali, "A ız Çalı malarının Di er Disiplinlerle li kisi", **Türkçenin A ızları Çalı tayı Bildirileri**, Bo aziçi Üniversitesi Yayınları, stanbul 2000, s. 20.

³ Leyla Karahan, "A ız Ara tirmalarında Sorunlar", **Türkçenin A ızları Çalı tayı Bildirileri**, Bo aziçi Üniversitesi Yayınları, stanbul 2000, s. 21.

⁴ Efrasiyap Gemalmaz, **Agm.**, s. 4.

Buraya aldı ımız ve alamadı ımız tespitler gösteriyor ki a ızbilimi, ba langıçta birlikte oldu u bilim alanlarından terim, kaynak, yöntem ve teknikleriyle giderek ayrılıma ve müstakil bir bilim alanı olarak kabul edilir olmu tur.

A ızbilimi Terimleri

Karahan'a göre "Her disiplin kurulu döneminde; terminoloji, yöntem, kaynak, eleman vb. sorunlarla kar ı kar ıyadır."⁵ A ızbilimi terimleri için -ülkemizde henüz hazırlanmış olmasa da- dünyanın birçok dilinde yayımlanmış diyalektoloji terim sözlükleri ve diyalektoloji el kitapları vardır.⁶ Ülkemizde a ızbilimi ara tırmaları için hazırlanmış -nitelikli- ne bir el kitabı ne de bir terim sözlü ü vardır. A ız ara tırmacıları, bu konuda yalnızca dilbilim/dilbilgisi terim sözlüklerinden yararlanabilmektedirler.

Biz bu bildirimizde, a ız biliminin, dilbilgisinin temel çalı ma alanları olan; sesbilgisi, biçimbilgisi, sözdizimi, ve anlam bilgisi ile az çok ortak olan terimlerini bir tarafa bırakarak çalı tayın ana ba lı na uygun olarak "derleme, tasnif ve a ız atlası" konularındaki terimleri içeren bir liste sunmak amacındayız.

Bu listeyi olu tururken -nispeten kolay bir yol olan- Batılı kaynakların tercümesine gidilmemi tir. Türkiye'de yayımlanmış olan çe itli a ız ara tırmaları (kitap, dergi, makale ve bildiriler) tek tek taranarak buradan terimlerin çıkarılması yolu tercih edilmi tir.

A ızbilimi Terimleri Listesi (Alfabetik)

açık kayıt	a ız karakteri
a ız adacı ı	a ız metinleri
a ız ara tırcısı	a ız monografisi
a ız atlası	a ız özelli i
a ız ayrılıkları	a ız sınıflandırması
a ız betimleme	a ız sınırı
a ızbilimi, a ızbilim	a ız sözlü ü
a ız bölgeci i	a ız tabakası
a ız bölgesi	a ız toplulu u
a ız çevresi	a ız yapısı
a ız dokümantasyonu	a ız zenginli i
a ız edebiyatı	ana grup(lar)
a ız e ilimi	anadolu a ızları
a ız grupları	anket
a ız haritası	anlamlı da ılım
a ız incelemeleri	aracı

⁵ Leyla Karahan, *Agm*, s. 21.

⁶ J. K. Chambers-Peter Trudgill, *Dialectology*, Cambridge University Press, Cambridge-England, 1999; Daniel Long-Dennis R. Preston; *Handbook of Perceptual Dialectology*, Nort America-USA, 2002.

aracılık	diyalektolojik durum
ar iv	edebi a ız
basılı anket	erkek derlemeci
biçimlik ölçüt	etnik a ız
bireysel a ız (ferdi dil)	etnik sınır
bölgesel a ızlar	etnik yapı
co rafi da ılım	fi
co rafi ölçüt	fiziki co rafya
co rafi yayılma alanı	folklorik malzeme
çeviri yazı	folklorik veri (malzeme)
derleme	geçi bölgesi
derleme konuları	geleneksel diyalektoloji
derleme sözlü ü	giri im (ödünçleme)
derleme teknikleri	gizli dil
derlemeci	gizli kayıt
dı göç	göçmen a zı
diaspora dili	grafik
dil adaları	gramer hazırlama
dil atlası	harita
dil co rafyası	iç göç
dil de i imi	idari (siyasi) co rafya
dil do umu	idari sınır
dil haritası	idari yapı
dil ili kileri	iki dillilik
dil körelmesi	iki gramer
dil manzarası	insan kula ı
dil ölümü	kadın derlemeci
dil-co rafya ili kisi	karakteristik
dil-etnik yapı ili kisi	kar ıla tırma
dilsel ölçüt	kayıt malzemesi bant/kaset, pikap, plak/ta plak
dil-tarih ili kisi	kaynak ki i
diyalektoloji metodu	ki i a zı

kom u a ız	sözlü derleme
konu ma dili	sözlü dil
konu ma tarzı	sözlü kayıt
konu ucu	standartla ma
kulak yatkınlı ı	ive danı manı
lehçe tabakala ması	temel a ız
leksik ölçü	uluslar arası fonetik alfabesi
meslek dili, gizli dil, meslek argosu	uzak a ız
notasyon sistemi	veri toplama
ölçüm altı dil ö esi	yakın a ız
ölçünlü dil	yayılma
ön bilgi toplam	yazılı derleme
rumeli a ızları	yazılı dil
ses kayıt cihazları	yazılı kayıt (kaleme alma)
seslik ölçüt	yazılı notasyon
sınıflandırma	yerli a ız
soru turma	yöre
soru turma anketi	yöre a zı
soru turma formu	zengin a ız
sözcük haritası	

SONUÇ

A ızbiliminin amaçları, çalı ma alanları, terimleri ve yöntemleri ile dilbilim/dilbilgisi ve lehçebilimden ayrılarak müstakil bir bilim alanı olması, a ızbilimi terimleri sözlü ünün hazırlanmasını zorunlu kılmaktadır.

Ülkemizde a ızbilimi ara tırmacılarının ihtiyacını kar ılayacak ne terim sözlükleri ne de el kitapları mevcuttur. Bu anlamda Türkiye’de yayımlanmış olan çe itli a ız ara tırmalarını (kitap, dergi, makale ve bildiriler) tarayarak olu turdu umuz terimler listesi, bu i için bir ba langıç olabilir.

Büyük ve kapsamlı bir sözlük için Türk Dil Kurumu bünyesinde A ızbilimi Terimleri Sözlü ü Çalı ma Grubu’nun kurulması veya birkaç ki inin bir araya gelerek bu sözlük çalı masını en kısa zamanda ba latmaları gerekir.

KAYNAKLAR

- 📖 GEMALMAZ Efrasiyap, “A ız Bilimi Ara tırmaları Üzerine Genellemeler”, **A ız Ara tırmaları Bilgi öleni**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 4-15.
- 📖 GÖZAYDIN Nevzat, “A ız ve Halk Bilimi Derlemelerinde Kaynak Ki i”, **Türk Dili**, S. 628, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2004, s. 296-302.
- 📖 _____, “Dil ve Halk Bilimi Derlemeleri Üzerine”, **Türk Dili** S. 626, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2004, s. 115-1222.
- 📖 KARAHAN Leyla, **Anadolu A ızlarının Sınıflandırılması**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1996.
- 📖 _____, “A ız Ara tırmalarında Sorunlar”, **Türkçenin A ızları Çalı tayı Bildirileri**, Bo aziçi Üniversitesi Yayınları, stanbul 2000, s. 21-26.
- 📖 KORKMAZ Zeynep, **Türk Dili Üzerine Ara tırmalar**, C. 2, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- 📖 NASKAL Emine Gürsoy, “A ız Çalı malarının Di er Disiplinlerle li kisi”, **Türkçenin A ızları Çalı tayı Bildirileri**, Bo aziçi Üniversitesi Yayınları, stanbul 2000, s. 17-20.
- 📖 ÖZSOY Sumru - ESER E. Taylan, **Türkçenin A ızları Çalı tayı Bildirileri**, Bo aziçi Üniversitesi Yayınları, stanbul 2000.